

DE CULTURA HORTORUM

Walahfridi Strabonis

Валафрид Страбон

ЗА ГРАДИНАРСТВОТО

Превод от латински,
уводна студия и коментар
Калина Босева

Библиотека

Тезаурус

№ 1	Уилям Шекспир	<i>Великите трагедии</i>
№ 2	Мирча Елиаде	<i>Трактат по история на религиите</i>
№ 3		<i>Книга на мъртвите</i>
№ 4	Мирча Елиаде	<i>Шаманизмът и архаичните техники на екстаза</i>
№ 5	Мирча Елиаде	<i>Йога. Безсмъртие и свобода</i>
№ 6	Леонардо	<i>Трактат за живописиста</i>
№ 7	Марина Цветаева	<i>Живот в огъня</i>
№ 8		<i>Попол Вух.
Древните истории на Киче</i>
№ 9	Платон	<i>Държавата</i>
№ 10	Николо Макиавели	<i>Владетелят</i>
№ 11	Освалд Шпенглер	<i>Залезът на Запада, т. 1 и 2</i>
№ 12	Джеймс Фрейзър	<i>Златната клонка, част 1 и 2</i>
№ 13	Цао Сюецин	<i>Сън в алени покои, т. 1</i>
№ 14	Франсоа Волтер	<i>Векът на Луи XIV, т. 1 и 2</i>
№ 15	К. Станиславски	<i>Работата на актьора, т. 1</i>
№ 16	Барух Спиноза	<i>Етика</i>
№ 17	А. С. Брадли	<i>Шекспировската трагедия</i>
№ 18	Готфрид Лайбниц	<i>Монадология</i>
№ 19	Мишел дьо Монтен	<i>Пътенис</i>
№ 20	Валафрид Страбон	<i>За градинарството</i>

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОДНА СТУДИЯ

I. Увод	9
II. Културно-историческата почва, на която израстват Валафрид Страбон и неговата градина.....	10
1. Манастирите – острови на грамотността във Франкската империя	10
2. Бенедиктинският орден.....	12
3. Райхенау	17
4. Средновековната манастирска градина	19
5. Валафрид Страбон и наследниците на Карл Велики.....	29
III. Извори, структура и език на поемата.....	37
1. Източници за названията, вида и медицинските свойства на растенията	37
2. Езикови, поетични и стилистични образци	44
3. Датировка на поемата	46
4. Структура на поемата и на градината	47
IV. Заключение	51

DE CULTURA HORTORUM „ЗА ГРАДИНАРСТВОТО“ (ОРИГИНАЛ И ПРЕВОД)

I. De cultura hortorum / За градинарството	54
II. Difficultas assumpti laboris / Трудността на започнатата работа	54
III. Instantia cultoris et fructus operis / Постоянството на градинаря и плодовете на труда му.....	58
IV. Salvia / Градински чай (Salvia – <i>Salvia officinalis</i> L.)	60
V. Ruta / Седефче (Ruta – <i>Ruta graveolens</i> L.).....	60
VI. Abrotanum / Градински пелин (Abrotanum – <i>Artemisia abrotanum</i> L.).....	62
VII. Cucurbita / Кратуна (Cucurbita – <i>Cucurbita lagenaria</i> L.).....	62
VIII. Pepones / Пъпеш (Pepones – <i>Cucumis Melo</i> L.).....	66
IX. Absinthium / Бял пелин (Absinthium – <i>Artemisia absinthium</i> L.).....	68
X. Marrubium / Пчелинок (Marrubium – <i>Marrubium vulgare</i> L.).....	70

XI.	Foeniculum / Резене (<i>Foeniculum – Foeniculum vulgare</i> Mill.).....	72
XII.	Gladiola / Перуника (<i>Gladiola – Iris × germanica</i> L.).....	72
XIII.	Lybisticum / Девесил (<i>Lybisticum – Levisticum officinale</i> W.D.J.Koch.).....	74
XIV.	Cerfolium / Див керевиз (<i>Cerfolium – Anthriscus cerefolium</i> (L.) Hoffm).....	74
XV.	Lilium / Бял крем (<i>Lilium – Lilium candidum</i> L.).....	76
XVI.	Papaver / Сънотворен мак (<i>Papaver – Papaver somniferum</i> L.).....	76
XVII.	Sclarega et Costus / Мускатна салвия и калоферче (<i>Sclarega et Costus – Salvia sclarea</i> L. и <i>Tanacetum balsamita</i> L.).....	78
XVIII.	Menta / Водна мента, джоджен (<i>Menta – Mentha aquatica</i> L. и <i>Mentha spicata</i> L.).....	80
XIX.	Puleium / Блатна мента (<i>Puleium – Mentha pulegium</i> L.).....	80
XX.	Apium / Целина (<i>Apium – Apium graveolens</i> L.).....	82
XXI.	Vettonica / Ранилист (<i>Vettonica – Betonica officinalis</i> L.).....	84
XXII.	Agrimonia / Камшик (<i>Agrimonia – Agrimonia eupatoria</i> L.).....	86
XXIII.	Ambrosia / Вратига (<i>Ambrosia – Tanacetum vulgare</i> L.).....	86
XXIV.	Nepeta / Коча билка (<i>Nepeta – Nepeta cataria</i> L.).....	88
XXV.	Rafanum / Ряпа (<i>Rafanum – Raphanus raphanistrum</i> subsp. <i>sativus</i> (L.) Domin).....	88
XXVI.	Rosa / Роза (<i>Rosa – Rosa galica</i> L.).....	90
XXVII.	Dedicatio / Посвещение.....	92

КОМЕНТАР ПО СТИХОВЕ НА „ЗА ГРАДИНАРСТВОТО“ НА ВАЛАФРИД СТРАБОН

Difficultas assumpti laboris.....	98
Instantia cultoris et fructus operis	103
Salvia	104
Ruta	106
Abrotanum	108
Cucurbita.....	110
Pepones.....	114
Absinthium.....	115
Marrubium.....	117
Foeniculum	119
Gladiola.....	121
Cerfolium	124
Lilium.....	125
Papaver.....	128
Sclarega.....	131
Costus.....	133

Menta	134
Puleium	136
Apium	138
Vettonica	140
Agrimonia	141
Ambrosia	143
Nepeta	146
Rafanum	147
Rosa	148
Библиография.....	153
Показалец на личните имена	163
Показалец на географските названия.....	167
Показалец на растенията: български имена.....	169
Показалец на растенията: латински имена	171

Сърдечно благодаря на доц. д-р Анна Николова за неоценимата професионална подкрепа и за насоките, насърченията и вдъхновението през всичките тези години. Благодаря на прекрасната ми майка Юлия Босева и на всеотдайния ми мъж Петър Къдрев, без чиято помощ и съвети тази книга нямаше да бъде възможна. Благодаря и на екипа с ръководител ст.н.с. II ст. д-р Татяна Стоева от Института по ботаника – БАН, за консултациите по ботаническите въпроси, свързани с тази разработка. Благодаря и на Чавдар Гусев, Иван Константинов, Иванка Гоголова, Валери Георгиев, Росен Цонев, Даниела Спасова, Florina Grigore, които с такава готовност предоставиха снимки на растенията в илюстрациите към текста.

„ЗА ГРАДИНАРСТВОТО“ НА ВАЛАФРИД СТРАБОН

І. УВОД

Епохата на първите Каролингски владетели на Франкската държава през VIII и IX в. създава благоприятни условия за разцвет на латинската литература и особено на поезията. Сред кичестия тематичен букет от поетични творби обаче има твърде много стихове, които остават приковани към своите антични и раннохристиянски образци. Измежду тях трудно се забелязват отделните стръкове пъстра и вдъхновена поезия, но все пак има и свежи и ароматни средновековни поеми. Една от тях е „De cultura hortorum“¹ на Валафрид Страбон – израз на възхищението на един съзерцателен човек от красотата на природата и на езика. В нея личното преживяване на чудото на живота чрез ежедневен труд е съчетано със задълбочено образование и жив литературен интерес. Валафрид някак успява да примири съзерцанието и науката, чудото и практиката, епоса и градинарството. Той въоръжава копривата с отровните стрели на антични богове, а с аромата на белия крем и пурпура на розата рисува добродетелите на християнската вяра. В поемата виждаме не само как растат билките, старателно поливани и плевени от един монах, но и началото на метаморфозата на една обикновена зеленчукова и билкова градина в *hortus contemplativus*, т.е. градина за съзерцание.

Текстът на поемата, състоящ се от 444 стиха, е достигнал до нас в четири ръкописа. Най-ранният от тях, написан с четлив каролингски минускул, е датиран към втората половина на IX в. и днес се съхранява във Ватикана.² Текстът е запазен поне

¹ „За градинарството“.

² Codex Vaticanus Latinus bibliotheca reginae 469 (C).

отчасти и в следните ръкописи: препис от края на IX в., съдържащ голяма част от поемата, също във Ватикана³; препис от XI в. с обяснителни бележки в библиотеката в Лайпциг⁴; препис, вероятно от лайпцигския ръкопис, направен през 1463 г., днес в Мюнхен⁵. Първото печатно издание на „За градинарството“ е от 1509 г. на Вадианус. От XVI до XVIII в. произведението има още десет издания. През 1834 г. текстът е издаден от Реус, след което е включен в „Patrologia Latina“⁶, и „Monumenta Germaniae Historica“⁷. През XX в. са правени редица преводи на произведението на немски, английски, френски и руски, повечето от които включват и оригиналния текст. Реф Пейн към превода си и изданието на текста през 1966 г. публикува и факсимиле на най-стария ръкопис. Тук е приложен текстът на произведението според „Monumenta Germaniae Historica“.

II. Културно-историческата почва, на която израстват Валафрид Страбон и неговата градина

1. Манастирите – острови на грамотността във Франкската империя

Животът на Страбон преминава във време на преход в историята на европейското средновековие, през който интересът към римското културно наследство се възражда. След рухването на Западната Римска империя през V в. нейните наследници, варварските кралства, разчитат на останките от римската администрация и на кадрите, които им осигурява запазеното римско образование. През VIII–IX в. римската образователна система вече практически не съществува,

³ Codex Romanus Palatinus 1519.

⁴ Stadtbibliothek, Leipzig I 4° 53.

⁵ Codex Latinus monacensis 666.

⁶ PL, vol 114, 1852.

⁷ MGH, series Poetae Latini aevi carolini, vol.II, 1834.

манастирите остават единствени средища на грамотността и предимно монасите могат да пишат и четат документите, писмата и докладите, необходими за управлението на обширната Франкска империя. Затова манастирите са натоварени със задачи в стопанството и политиката и получават щедро земи и имоти. Големите абатства около 800 г. не са място за уединение и тишина, а център на образование и търговия, управление и политика.⁸ Император Карл Велики⁹ разпорежда създаването на училища във всяка епархия и абатство. За да изградят новия училищен курикулум, от средищата на съхранена латинска книжовност идват учени като Петър от Пиза¹⁰, Павел Дякон¹¹ от Италия, Алкуин от Йорк¹² и Теодулф¹³ от Испания. Стремешът на Карл Велики да придаде и литературен блясък на своя двор създава условия за разцвет на поезията.¹⁴ Възражда се интересът и към класическата литература, процъфтява подражателството на античните образци, ражда се каролингският минускул и в скрипториите на манастири като

⁸ Вж. **Mayer**, p. 7–8.

⁹ Крал на франките от 768 г. и император от 800 г. до смъртта си през 814 г.

¹⁰ Петър от Пиза (744–799) – граматик, приятел на Алкуин, преподава латински език в двора на Карл Велики.

¹¹ Павел Дякон (ок. 725–797) – историк от лангобардски произход, известен най-вече със своята „Historia Langobardorum“ („История на Лангобардите“), в края на живота си монах в „Монте Касино“.

¹² Алкуин от Йорк (ок. 735–804) – учен, църковен деец и поет от Източна Англия. Създава в Йорк една от най-добрите библиотеки в Европа и превръща тамошната школа в един от водещите образователни центрове. През 781 г. по покана на Карл Велики идва в Аахен, където оглавява дворцовото училище. Алкуин създава каролингския минускул и става един от основоположниците на Каролингския ренесанс. Пише наръчници по аритметика, геометрия и астрономия.

¹³ Теодулф (ок. 770–821) – поет и църковен деец от Испания, заедно с Алкуин участва в двора на Карл Велики. Заема първо място сред поетите на Каролингската епоха.

¹⁴ Вж. **Sidwell**, p. 133–135.

„Фулда“¹⁵, „Сен Гален“¹⁶, „Райхенау“, „Мурбах“¹⁷ и „Лорш“¹⁸ се преписват все повече текстове от езическата епоха. Генезисът на този интензивен културен живот е свързан както с интересите на Карл Велики, така и с разпространението на „Устава на св. Бенедикт“ през същата епоха.

2. Бенедиктинският орден

Св. Бенедикт Нурсийски

Най-ранният източник за живота на основателя на Бенедиктинския орден е биографията му в „Диалозите“¹⁹ на папа Григорий Велики, съставена около половин век след смъртта на светеца на основата на свидетелства на негови ученици. Трудно е да се извлече историческа информация от тази агиографска творба, която поставя акцент на чудесата, извършени от св. Бенедикт. Все пак от разказа на папа Григорий разбираме, че св. Бенедикт е роден в Нурсия, Централна Италия, около 480 г. Изпратен е в Рим, за да учи реторика и право – образование, което би го осигурило материално. Той обаче е така отвратен от покварения живот на своите състуденти, че напуска училище и се оттегля в пещера близо до Субиако, ненаселено място сред Сабинските хълмове, където прекарва в отшелничество три години. Постепенно св. Бенедикт се прославя заради аскетичния си живот и около него се събират ученици. Той ги разделя в групи по дванайсет и определя във

¹⁵ Манастир в дн. Централна Германия, основан през 744 г.

¹⁶ Манастир в дн. Североизточна Швейцария, едно от най-големите бенедиктински абатства, основано през 719 г.

¹⁷ Манастир в Елзас, в дн. Източна Франция, основан през 727 г.

¹⁸ Манастир в дн. Югозападна Германия, основан през втората половина на VIII в.

¹⁹ Във втората книга и някои части от трета и четвърта книга (3, 16; 4, 8–9). (Бояджиев, с. 93.)

всяка по един от тях за абат. Впоследствие основава ценобитната монашеска обител „Монте Касино“²⁰, която ръководи до края на живота си. Според папа Григорий той умира между 546 и 550 г.²¹

Св. Бенедикт е наричан „основател на западното монашество“ и „баща на Запада“²². Макар че по негово време уставът му не се разпространява широко извън „Монте Касино“, той има огромно значение за по-нататъшната организация на манастирския живот и за формирането на мрежа от множество тясно свързани манастири в цяла Западна Европа.

„Regula Sancti Benedicti“ – „Уставът на св. Бенедикт“

От IV в. нататък постепенно ценобитното монашество започва да преобладава пред индивидуалната аскеза. Множеството трудности, които стоят пред манастирите, войните, остатъците от езичеството и недоброжелателното око, с което някои владетели гледат на разпространението на монашеството, създават необходимостта от по-строга организация в манастирската общност. Възникват монашески правила като тези на св. Пахомий²³, на св. Василий Велики²⁴, „Regula Magistri“²⁵ и последвалата я „Regula Sancti Benedicti“ – „Уста-

²⁰ Манастир на едноименно високо възвишение, на 140 км от Рим.

²¹ Lawrence, p. 20.

²² Бояджиев прави обзор на определенията за личността на св. Бенедикт: Бояджиев, с. 97.

²³ Св. Пахомий (292–348) – отшелник от Египет, основоположник на ценобитното монашество. Той поставя на първо място в своите правила подчинението и аскезата.

²⁴ Св. Василий Велики (330–379) – един от Отците на Църквата, роден в Кесария Кападокийска. Установява правила за монашеския живот и заедно със св. Пахомий е смятан за един от бащите на ценобитното монашество в Източната църква.

²⁵ „Regula Magistri“ е устав с неизвестен автор, създаден по същото време и в същия регион с „Regula Sancti Benedicti“ – по някои въпроси

вът на св. Бенедикт“. Всички те по свой начин поставят акцент на организацията, необходима за успешното функциониране на все по-големите братства.

Според св. Бенедикт основната причина за развалата в клира е липсата на организация и дисциплина, затова уставът му предвижда ясна йерархична структура в манастирските общества. Този стремеж личи и в конструирането на текста на устава, който в 73 глави начертава детайлен дневен и годишен житейски план за цялата общност. Трябва да бъде постигнат съвършеният живот, който е комплекс от две основни повели – *Ora et Labora* (Моли се и работи).

Животът на бендиктинеца се състои от молитва, свещено четене, физически труд, писане и преписване, изучаване на музика, пеене на църковната служба и преподаване.²⁶ На всяка дейност е отреден определен отрязък от денонощието, всекидневие то се подчинява на строг цикличен график. Молитвата, наречена *Opus Dei*, която е в основата на монашеския живот, задава ритъма на *horarium*-а. Монасите се събират, за да пеят заедно псалми или да четат откъси от Писанието, седем пъти на ден и веднъж в средата на нощта²⁷ – общо в продължение на четири часа. През останалото време братята вършат зададената им работа, най-често ръчен труд на полето или в градината, а понякога и необходими за манастира занаяти като копиране на ръкописи или дърводелство. Тази работа е разделена на интервали от молитвите и храненията, по време на които винаги има четене²⁸; предвидено е и време за тиха почивка или самостоятелно четене²⁹. Св. Бенедикт не определя с абсолютна точност в колко часа трябва да се извършва всеки елемент

те имат сходно съдържание и не е категорично доказано дали един от двата не е първообраз на другия (Бояджиев, с. 109–110).

²⁶ Kleiner, p. 298.

²⁷ „Regula Sancti Benedicti“, XVI.

²⁸ „Regula Sancti Benedicti“, XXXVIII.

²⁹ „Regula Sancti Benedicti“, XLVIII, 5.

от монашеския режим, а задава най-вече последователността на действията. Когато манастирите нарастват по големина и по брой, този първоначален *horarium* става много по-сложен. Постепенно самата работа се ритуализира. Например през лятото абатът може да разпореда да се извърши ритуален физически труд, като призове монасите с формулни думи да отидат в градината, и те тръгват в колона по двама, пеейки псалми, водени от абата. Когато стигнат в градината, монасите се покланят на изток и започват да работят, като през цялото време продължават да пеят и по същия начин в процесия се връщат в църквата всеки път когато дойде време за молитва. В края на деня сядат под дърво, за да изслушат проповед за достойнствата на физическия труд.³⁰ Така работата се обединява с молитвата.

Идеята на св. Бенедикт за идеалния манастир е той да бъде самодостатъчен, за да се намали до минимум досегът с външния свят. В устава му е казано, че истинските монаси живеят от работата на ръцете си, както Апостолите и Отците³¹.

Дотогава физическият труд не е смятан за нещо възвишено, а за задължение и бреме, което приляга на роби или хора с нисък произход. През Късната античност и Ранното средновековие християнството бързо обхваща основната част от населението на Западна Европа. Това обаче малко променя начина на живот и миросгледа на обикновения човек, който прекарва своите дни в труд и далече от духовността на християнството. Св. Бенедикт издига труда до светостта на молитвата и прави възможно работата, необходима за оцеляването, да стане част от вярата. Този нов аспект на монашеския живот дава не само духовни, но и материални плодове. Бенедиктинците с тяхната отдаденост и добра организация играят важна роля за облагорождането на ранносредновековната Западна Европа. Те

³⁰ Payne-Carter, p. 43–44

³¹ „Regula Sancti Benedicti“, XLVIII, [8] *quia tunc vere monachi sunt si labore manuum suarum vivunt, sicut et patres nostri et apostoli.*

разчистват гъсти гори, пълни с диви зверове, пресушават блата и създават обработваема земя. Строят не само църкви и манастири, но и пътища, мостове и бентове.

„Уставът на св. Бенедикт“ е смятан също и за едно от условията, спомогнали за развитието на манастирската медицина. Той обръща внимание и на по-слабите, които могат да имат затруднение с физическия труд, и разпорежда техният абат да се погрижи да вършат работа, съобразена със силите им. За всеки болен трябва да се полага грижа, сякаш е самият Христос, като за тази цел в идеалния манастир има и специално място, отделено за болните – *infirmarium*³².

Един друг аспект на манастирските правила има още по-значителни последствия за историческото развитие на европейската цивилизация. Според тях всеки монах трябва да прочита най-малко по една книга в годината. Грамотността е нещо естествено за свободните хора в Римската империя, но след разрушаването на античната образователна система се налага манастирите да се погрижат сами за обучението на монасите. За да се набавят необходимите книги, в тях функционират и повечето скриптории. Това превръща манастирите в центрове на образованието, литературата и културата в една епоха, в която мнозинството от населението е неграмотно.

Уставът на св. Бенедикт се стреми да създаде *stabilitas* (устойчивост) и всеки монах полага клетва да остане в своята общност до края на живота си. Все пак монасите могат да пътуват до друга обител в търсене на учители, когато това е необходимо за тяхното обучение и самоусъвършенстване. Според устава в такъв случай монахът няма право да критикува общността, в която е гост, и ако по някакъв начин пречи на реда, може да бъде помолен да напусне, а ако пък допринесе за добрата атмосфера – може да бъде насърчен да остане.³³ За

³² „Regula Sancti Benedicti“, XXXVI.

³³ **Hildebrandt**, p. 30–31.

нуждите на този обмен бенедиктинските манастири изграждат мрежа, която позволява пътуването на ученици и литература от един в друг образователен център.

3. „Райхенау“

Манастирът „Райхенау“, в който Страбон прекарва по-голямата част от живота си, се намира в днешна Южна Германия, на остров в западния ръкав на Бодензее. По времето на Страбон островът се нарича Аугия³⁴. Манастирът е основан през 724 г. от св. Пирмин. Според Маккитерик той е от аквитански или вестготски произход³⁵, а Дюкет, основайки се на „*Dicta abbatis Pirminii de singulis Libris Canonicis Scarapsus*“³⁶, предполага, че е от римски произход и идва от Испания или от Аквитания (Южна Франция), за да избяга от арабската инвазия³⁷. С подкрепата на Карл Мартел³⁸ Пирмин построява скромна обител за себе си и своите последователи. По-късно обаче враждата между франките и алеманския херцог Ланфред го принуждава да напусне основаната от него монашеска общност и да замине за Елзас, където му е поверен манастирът „Мурбах“³⁹.

³⁴ Валафрид го нарича така на много места, например във „*Visio Wettini*“, 24–25: *Illius in medio suspenditur insula fluctu | Augia nomen habens; iacet hanc Germania circa*. В своята поема „*Versus in laude felicitis Augiae*“, 8, 9, 10, 11 сапфическа строфа завършват с възгласа *Insula felix*, а 12 с *Augia felix!*

³⁵ **McKitterick**, p. 179.

³⁶ Това произведение на Пирмин съдържа колекция от цитати от Светото писание и Отците на Църквата, които да бъдат използвани за съставяне на проповеди. Вж. **Old**, p. 138.

³⁷ **Duckett**, p. 121–122.

³⁸ Карл Мартел (688–741) – франкски военен и политически лидер, майордом при последните меровингски владетели. Баща на Пипин Къси и дядо на Карл Велики.

³⁹ Вж. **Pierre**, p. 41–42.

След приемането на „Устава на св. Бенедикт“ „Райхенау“ започва своята дейност като образователен център. В него, както и в манастира „Сен Гален“, има процъфтяващи школи не само за момчета, които се готвят за монашески живот, но и за външни студенти, синове на знатни мъже, които се обучават за кариера в държавното управление.

В този период освен в кралския двор скрипториите и библиотеки се намират зад стените на манастирите, които ги защитават от войните и масовата необразованост. До днес са оцелели пет каталога на книгите в манастирски библиотеки от епохата на Франкската империя и според Маккитерик⁴⁰ образец за всички тях е този от „Райхенау“⁴¹. За нас този каталог има особено значение, защото дава достоверна информация за ръкописите, до които Страбон е имал достъп. Той вероятно е изготвен от съвременника на Страбон Регинберт, известен библиотекар и копист, който в първата половина на IX в. работи там заедно със своите ученици. Каталогът от „Райхенау“ е много по-систематичен от всеки правен дотогава и е озаглавен и датиран точно „*Brevis librorum qui sunt in Coenobio Sindleezes Auaa, facta anno VIII Hludovici imperatoris*“, а след това е допълван многократно. Според него в скриптория на „Райхенау“ около 820 г. има 415 ръкописа. Заглавията в списъка са подредени в нещо като предметен каталог в следните секции: общи познания за Светото писание и богословието (Библията и Отците на Църквата), практически знания (право и медицина), църковен обряд (литургични книги), образование (граматики и учебници), аскеза и религиозен живот (манастирски устави и жития на светци). В тези големи категории авторите са подредени в приблизително хронологичен ред. Книгите, копирани или дарени лично от Регинберт, са в отделен списък. В края на всеки свой препис Регинберт оставя послание до читателя, в

⁴⁰ Mckitterick, p. 179–184.

⁴¹ Той е най-тясно свързан с каталога от Сен Гален.

което изразява надежда книгата да просъществува дълго и да служи на нуждите на неговите братя. Моли също в името на небесата ръкописът да не бъде даван на хора извън стените на манастира, освен ако не дадат своята дума, че ще го върнат невредим, защото работата на писаря е тежка.⁴²

Според Херин скрипторият на „Райхенау“ е активен поне от 750 г., защото е малко вероятно такава богата колекция да се натрупа за по-кратко време. Когато Страбон пише поемата си „Hortulus“⁴³, той разполага с богата литература. Смята се⁴⁴, че наред с ширококоразпространените преписи на произведенията на Вергилий, Плиний Стари и Диоскорид той има достъп и до копия на автори като Квинт Серен Самоник, Хипократ, Изидор, Соран⁴⁵ и Целий Аврелиан⁴⁶.

4. Средновековната манастирска градина

В езическата Античност растенията са използвани за очистване, украса и аромат като част от религиозните ритуали и празненства и са имали символично значение. Тази тяхна роля постепенно преминава и в Християнската църква. Може да се каже, че манастирската градина възниква почти едновременно със самите манастири и нейната традиция още от самото начало е свързана с тази на монашеството. В Египет в началото на III в. много от новопокръстените християни се сблъскват с въпроса съвместим ли е християнският живот със земните наслади и може ли да бъде изживян в светското общество. Мнозина се оттеглят в пустинята като отшелници или в общности (*coenobia*). Въпреки че тези ранни монаси са наречени Пустинни отци, те не бива да предизвикват асоциации един-

⁴² Duckett, p. 123–124.

⁴³ „За градинарството“, наречено още „Hortulus“ – „Градинка“.

⁴⁴ Herrin, p. 485.

⁴⁵ Гръцки философ и лекар от I–II в.

⁴⁶ Римски лекар от V в., известен с превода си на Соран.

ствено с пясъците на Сахара. Плодородната долина на Нил е достатъчно обширна, за да позволи на монасите да се изолират от света, като същевременно продължат да обработват земята. Първите отшелници и монаси се хранят съвсем оскъдно, но понякога притежават участък, където отглеждат зеленчуци, които ядат сурови.⁴⁷ Затова зеленчуците наред с хляба се налагат като основна храна за тези общности, които често напълно се въздържат от месо. Така първите манастирски градини, за които има сведения, са зеленчукови⁴⁸. Отглеждането на зеленчуци и цветя има обаче и своето символично значение – култивираните растения се свързват с различни добродетели, а плевелите са унищожавани, както пороците на човечеството. Това кореспондира с идеята на св. Бенедикт за сакрализирането на труда. Може би ритуалното плевене на градината в бенедиктинските манастири, съпроводено с пеене на псалми, има връзка точно с това символично значение. Някои предполагат дори, че покланянето на семената отразява чудото на Възкресението.⁴⁹

От друга страна, заедно с ислямските завоеватели в Испания идват и техните ботанически, медицински и културни познания за градините. Семена, луковици и разсад са внесени от Африка, Индия и Сирия. Под влияние на арабските лекари се засилва интересът към фитотерапията и от кухненската градина, в която се гледат едновременно зеленчуци, подправки и лечебни растения, се обособява *hortus medicus*. По-късно, през Ренесанса, когато започва самостоятелно-

⁴⁷ Яденето на храна, която не е минала през огън, е било широко разпространено сред тези ранни монаси. Това може би се дължи на идеята, документирана в апокрифни текстове, че след изгонването на Адам и Ева от Рая хората са наказани да ядат храната на дивите животни, която се състои от зелените растения на земята. Пример за това схващане може да бъде открит в ирландската поема „Saltair na Rann“, за която се смята, че се основава на латински и дори ранни гръцки текстове (Meyraert, p. 26).

⁴⁸ Meyraert, p. 25–26.

⁴⁹ Garland, p. 18.

то развитие на научните изследвания, този тип градина се превръща в ботаническа.⁵⁰ Паралелно с арабската традиция бенедиктинството със заложената в него грижа за болните се оказва благоприятна почва за развитието на медицината. Особено голяма роля изиграва Касиодор⁵¹, който съветва своите монаси да изучават свойствата на билките и лекарствените смески. Той препоръчва и четенето на основни медицински съчинения – най-вече на „Materia Medica“⁵² на Диоскорид и писанията на Хипократ, Гален и Целий Аврелиан. Голямо значение придобиват „Естествена история“ на Плиний Стари и „Етимологиите“ на Изидор Севилски, чиято четвърта книга представлява кратко въведение в медицината. Влияние оказват и някои латински преводи на антични гръцки творби като т.нар. Лангобардски Диоскорид, който в същността си е превод на „За лечебните средства“. Най-старото запазено произведение за манастирската медицина е една книга за лекарства, оцеляла в ръкопис от абатството „Лорш“, създаден вероятно преди 800 г. Предговорът му съдържа защита на медицината и това вероятно показва, че през VIII–IX в. покрай езическите вярвания Християнската църква все още понякога отхвърля и медицината като резултат от гръцката натурфилософия. Понататък ръкописът представя начин за намаляване на разходите за лечение, като предлага вместо скъпите лекарства на Ориента да се прилагат и местните билки, а отделните указания и рецепти показват отлично познаване на лечебните им свойства. Манастирската медицина постепенно се ориентира към фитотерапия с местни растителни видове, въпреки че голяма част от тези рецепти почива върху антични знания⁵³.

В началото зеленчуковата градина се намира в максимална близост до кухнята. Тя е планирана симетрично и е оградена с

⁵⁰ **Aben**, p. 45.

⁵¹ Основател на манастира „Вивариум“ в Италия.

⁵² „За лечебните средства“.

⁵³ **Mayer**, p. 6–7.

плет или друга преграда, поставена срещу животни, крадци и вятър. Това ограждане остава елемент от оформлението на градината дори след нейното преминаване зад главната манастирска стена. Единственият архитектурен акцент е вратата, която е оформена декоративно, за да покаже, че зад нея има нещо специално. Манастирите се разрастват, постепенно започват да се отглеждат и овошки, появява се фигурата на *hortulanus*⁵⁴ – често монах, но понякога и мирянин, който се грижи за градината. Първият известен ни градинар е св. Фока, светец покровител на градинарството, живял през III в. близо до Синоп.⁵⁵

След „Устава на св. Пахомий“ обителта се огражда не само с морална, но и с физическа стена срещу агресивното езичество, а скоро, под въздействие на „Устава на св. Бенедикт“, всичко необходимо за монасите се затваря зад тази стена. Ограждането на градината за медицински и кухненски нужди придобива и символично значение, нещо като изолирането на Рая от грехопадението на света⁵⁶.

Основните източници за съдържанието на манастирската градина през VIII и IX в. са „*Capitulare de Villis*“⁵⁷ на Карл Велики⁵⁸; „Планът на „Сен Гален“ – извор за съдържанието

⁵⁴ За *hortulanus* най-напред говори още Изидор Севилски (S. Isidori Hispalensi episcopi, *Regula Monachum*, 20, PL, col. 890 C): *На градинаря се пада да пази и охранява градината, да се грижи за кошерите, за различните семена и да обявява какво и кога трябва да се сее или засажда в градината. За наличието на градинар и овощна градина знаем и от „Устава на св. Пахомий“: 73 Нищо не се отнася от градината без позволение на градинаря... 77 Дори ако плодове бъдат намерени окапали от дървото, не ще дръзнат да ги ядат, а ако бъдат открити при преминаване наблизо, ще ги оставят до корените на дървото. (Boon, A., *Pachomiana Latina*, Louvan, 1932, p. 13–52 цит. В: **Meuyaert**, p. 27).*

⁵⁵ Историята за Св. Фока, Вж. **Rohde**, p. 105.

⁵⁶ **Garland**, p. 18.

⁵⁷ „Капитуларий за имотите“.

⁵⁸ В LXX глава на „Капитуларий за имотите“ от около 795 г. има списък с растения, които трябва да се отглеждат в градините на Карл

и оформлението на градината, както и за цялостната уредба на манастирите от този период; и поемата „За градинарството“ на Валафрид Страбон. Научните трактати от типа на „Етимологиите“ на Изидор или компилативните сборници от IV и V в., освен че са по-ранни, не се смятат за достатъчно показателни за реално отглежданите растителни видове в манастирите, тъй като тези съчинения са резултат не от практическа работа, а са в основата си компилации от антични творби.

Така нареченият „План на „Сен Гален“ е изработен в „Райхенау“ някъде около 820 г. и е запазен днес в препис от „Сен Гален“, откъдето носи и своето име. Предполага се, че инициатор за изработката му е абатът на „Райхенау“ Хайто, който го изпраща като идеен проект на своя приятел – абата на „Сен Гален“ Гозберт. Планът не отразява структурата на нито една съществуваща обител, а представя концепция за идеалния манастир. Той предвижда група постройки, които се простират според изчисленията на площ от три и половина хектара. Освен църквата и спалните помещения на монасите са проектирани стаи за гости, кухни, бани, тоалетни и помещения за животните. Има занаятчийски ателиета и външно училище, предназначено за ученици, които няма да стават монаси, скрипторий и библиотека. В съгласие с бенедиктинския устав е предвиден и *infirmarium* – място за възстановяване на болни, където наред с други лечебни практики се правят кръвопускания и лечебни вани. Има и къща за лекаря, аптека и място за съхраняване и сушене на билките. Виждаме и трите основни типа градина – зеленчукова, овощна и медицинска, както и къщата за градинаря.⁵⁹ Планът е изключително подробен и с 340 надписа изяснява функцията на отделните сгради, техните помещения и дори мебелировката.

Велики. Той съдържа имената на 72 лечебни, медоносни, ароматни растения и зеленчуци и 16 дървета.

⁵⁹ Pierre, p. 35.